

ПИТАННЯ ІСТОРІЇ УКРАЇНИ НОВІТНЬОЇ ДОБИ

УДК 94(477):329.052«1989/1990»

Я. О. Білик

ДО ПИТАННЯ ПРО ПЕРШИЙ ЕТАП СТВОРЕННЯ БАГАТОПАРТІЙНОСТІ В УКРАЇНІ (1989–1990 рр.)

Білик Ярослав Олегович, аспірант кафедри історії та етнографії
України, e-mail: fant1k93@bigmir.net

Одеський національний політехнічний університет,
пр-т Шевченка, 1, м. Одеса, 65044, Україна

АНОТАЦІЯ

У статті на основі низки джерел розглянуто становлення першого етапу багатопартійності в Україні (1989–1990 років) — початку політичного плюралізму зі скасування 6 статті Конституції УРСР і створення одних із перших політичних партій лідерами Народного Руху України. Проаналізовано вітчизняну історіографію питання щодо формування багатопартійності України в 90-х роках ХХ століття на основі НРУ.

У статті проаналізовано правові зміни в державі, що вплинули на Народний Рух України, який 1989 року являв собою доволі строкате політичне об'єднання. Тому і погляди щодо долі Руху у лідерів були різними. На основі опрацьованих джерел показано, що лідери — Л. Лук'яненко, С. Хмара, з одного боку, і Д. Павличко, І. Драч, з іншого — подальшу долю Руху бачили у створенні партії. І ці ідеї були втілені 1990 року. Доведено, що питання перегляду діяльності Руху і його подальшої стратегії викликані радикальними суспільно-політичними змінами в державі.

Процес зародження фундаменту багатопартійності в державі розглянуто у контексті розколу Народного Руху України в 1990 році. Показано створення на базі політичної організації Народного Руху України — Української демократичної партії і Української республіканської партії.

У дослідженні також наводиться теоретичне обґрунтування політичних процесів, що мали місце у зазначений час. Автор

наводить та оцінює численні факти, що відображають окреслені процеси. Багато проблем простежуються на стику таких наук, як історія, політологія, правознавство, філософія, що підсилює аргументованість висновків.

Ключові слова: Народний Рух України; демократизація; «розкол»; багатопартійність; політична партія.

Я. О. Билык

**К ВОПРОСУ О ПЕРВОМ ЭТАПЕ СОЗДАНИЯ
МНОГОПАРТИЙНОСТИ В УКРАИНЕ
(1989–1990 гг.)**

Билык Ярослав Олегович, аспирант кафедры истории и этнографии Украины, e-mail: fant1k93@bigmir.net

Одесский национальный политехнический университет,
пр-т Шевченко, 1, г. Одесса, 65044, Украина

АННОТАЦИЯ

В статье на основе ряда источников рассмотрено становление первого этапа многопартийности в Украине (1989–1990 годов). Проанализировано начало политического плюрализма: отмены 6 статьи Конституции УССР и создания одних из первых политических партий лидерами Народного Руха Украины. Рассмотрена отечественная историография вопроса формирования многопартийности в Украине в 90-х годах XX века на основе НРУ.

Процесс зарождения фундамента многопартийности в государстве исследовался в контексте раскола Народного Руха Украины в 1990 году. Показано создание на базе политической организации Народного Руха Украины — Украинской демократической партии и Украинской республиканской партии.

В статье дается теоретическое обоснование политических процессов в указанный период. Многие проблемы прослеживаются на стыке таких наук, как история, политология, правоведение, философия, что усиливает аргументированность выводов.

Ключевые слова: Народный Рух Украины; демократизация; «раскол»; многопартийность; политическая партия.

Ya. O. Bilyk

**TO THE ISSUE ABOUT THE FIRST STAGE OF CREATION
OF MULTI PARTIES IN UKRAINE
(1989–1990)**

Bilyk Yaroslav Olehovych, Ph.D. student, History and Entnography of Ukraine Department, e-mail: fant1k93@bigmir.net

Odesa National Polytechnic University,
1 Shevchenko Avenue, Odesa, 65044, Ukraine

ABSTRACT

In the article on the basis of definite sources have been regarded the making of the stage of multiparties in Ukraine (1989–1990) — the beginning of political pluralism elimination of the article 6 in the Constitution of the Ukrainian SSR and the first political parties by the leaders of NRU. The situation is considered in NRU in 1989–1990 is viewed in the context of its social and politic activity. The principal propositions and results of the research are made on the basis of impressive historical sources. The domestic historiography of the issue of formation of multi-party in Ukraine in 90-th of XX century is analysed.

The creation of political organizations of the NRU — the Ukrainian Democratic Party and the Ukrainian Republican Party — is being considered. Peculiarities of political parties evolution in process of parliamentarism of Ukraine establishment.

The article gives a theoretical substantiation of the political processes that took place at the specified time. The author cites and evaluates numerous facts that reflect these processes.

Many problems are considered at the intersection of such sciences as history, political science, jurisprudence, philosophy, which reinforces the reasoning of the conclusions.

Key words: *Ukrainian National Rukh; democratization; «split»; multi-party system; political party.*

Актуальність дослідження. Провідну роль у становленні Незалежності нашої держави відіграв Народний Рух України. Саме він був фундатором демократичної моделі в державі, а розкол Руху слугував створенню багатопартійності і політичного плюралізму. Зокрема стаття 20 «Загальної декларації прав людини», а саме положення, що «Кожна людина має право на свободу мирних зборів і асоціацій», свідчить про невід’ємне право громадян України на свободу об’єднання. Члени Народного Руху України наочно показали приклад протистояння

системі. А перший етап розколу Руху (1989–1990 років) — став основою для створення нових демократичних партій на його ідеологічно-політичних орієнтирах.

Метою статті є дослідження зародження багатопартійності в державі у контексті першого розколу Народного Руху України.

Історіографічний огляд та джерельна база теми дослідження. Українські вчені ще у 1990-ті роки підіймали питання розколу Руху, зокрема його першого етапу, у контексті історії партії. Так, Г. І. Гончарук у фундаментальному дослідженні «Народний Рух України: Історія: 1989–1996 років» розглядає процес «шматування» в розділі «Антирухівська змова керівників». Доктор історичних наук зазначає, що з часом «започатківці руйнівного процесу в НРУ будуть виправдовувати свою ініціативу добрим наміром формування багатопартійності в Україні» [3, с. 95]. Дана тема також знайшла відбиття у монографіях О. В. Гараня «Убити дракона. З історії Руху та нових партій» [2] та «Від створення Руху до багатопартійності», де автор підіймає питання створення багатопартійності лідерами НРУ [1]. Однак проблема розколу Народного Руху України не ставала предметом окремого розгляду в науковій літературі у зрізі створення багатопартійності, тому обрана тема на предмет новизни дослідження є актуальною. Значний обсяг матеріалів почерпнуто насамперед з періодичних видань, що на шпальтах газет відбивали події 1989–1990 років, а саме: «Літературна Україна», «Свобода». Цінними джерелами є окремо видані спогади лідерів Руху: В. Чорновола, Л. Лук'яненка.

Виклад основного матеріалу дослідження. 1990 рік — знаковий в історії України. У лютому 1990 року Пленум ЦК КПРС прийняв рішення про відмову від монополії на владу і створення багатопартійної системи. У березні 1990 року було скасовано 6 статтю Конституції СРСР. Як вважав Л. Лук'яненко, скасування статті і припинення адміністративного переслідування за політичну діяльність створює нову ситуацію в Україні. Свобода політичної діяльності, на думку правозахисника, означає неминучість формування кількох політичних партій. Тому він зазначав що «Рух як об'єднання громадян на дуже широкій ідейній основі поступово втрачає своє значення і замінюється структурою кількох політичних партій» [6, с. 31]. Л. Лук'яненко 1990 року в «Коментарі нашої партійної програ-

ми» писав, що перетворення Української Гельсінської спілки (1988–1990) на політичну партію у серпні 1989 року набуло практичного сенсу [6, с. 35]. Тобто правозахисник зі скасуванням статті 6 Конституції УРСР відразу вбачав створення власної партії на основі Спілки, не Руху.

Правові зміни в державі безумовно не могли пройти повз Народний Рух України, що утворився 1989 року й являв собою доволі строкате політичне об'єднання. Тому не дивно, що погляди щодо долі Руху у лідерів були різними. Так, В. Чорновіл наголошував, що 1989 році будували не партію, а громадську рухівську організацію [11, с. 605]. Відомо, що партія Рух на чолі з В. Чорноволом утвориться 1992 року. Проте інші лідери — Л. Лук'яненко, С. Хмара, з одного боку, і Д. Павличко, І. Драч, з іншого, подальшу долю Руху бачили у створенні партії. І ці ідеї були втілені 1990 року. Отже, питання перегляду діяльності Руху і його подальшої стратегії викликані радикальними суспільно-політичними змінами в державі.

Рух, як впливове політичне об'єднання, не міг залишатися осторонь важливих державних змін. У зв'язку з цим 8 березня 1990 року в газеті «Літературна Україна» було опубліковано звернення «До членів Руху та до всіх громадян України». Його підписали 22 особи: Галина Антонюк, Юрій Бадзьо, Микола Бідзілі, Волеслав Гейченко, Сергій Головатий, Михайло Горинь, Іван Драч, Левко Лук'яненко, Дмитро Павличко, Лариса Скорик, Володимир Яворівський та ін. Так в історію увійшло «Звернення двадцяти трьох», насправді 22 осіб [3, с. 95]. У зверненні говорилося, що диктат однієї партії був і залишається основою командно-адміністративної системи, тому треба не «демократизувати» єдину партію, а створювати багатопартійність. Заручаючись підтримкою робітничих і селянських колективів, вказані особи закликали провести позачерговий з'їзд НРУ, на якому виробити концепцію Руху та його діяльності вже як політичної партії [4].

Вже 24–25 березня 1990 року відбулася IV сесія Великої Ради Руху у місті Хусті Закарпатської області з приводу вирішення подальшої долі об'єднання. Щодо даної заяви у монографії «Убити дракона: З історії Руху та нових партій України» О. В. Гарань наводить висловлювання Володимира Яворівського, який згодом зауважив: «Навіть самі автори Заяви не дуже

вірили, та й не дуже хотіли, щоб Рух перетворився на партію. Ми просто хотіли збудити суспільство — показати, що в ньому вже існують організації, здатні перетворюватися на партії» [2, с. 88]. Слід зазначити, що в Заяві достатньо аргументовано були викладені думки з приводу подальшої демократизації суспільства і неспроможності Комуністичної партії надалі керувати країною: «відродити Україну волею консервативної більшості ЦК КПУ, продемонстрованою на його останньому Пленумі, неможливо, а працювати на імперського молоха, маскованого фальшивими словами про «оновлену федерацію», неприпустимо» [4].

Однак на IV сесії Великої Ради Руху ідея про створення партії не була підтримана. Кореспондент «Літературної України» засвідчує, що «Велика рада висловилася за те, щоб не перетворювати Рух на політичну партію, аби він і далі об'єднував якнайширші політичні сили в Україні» [9]. Проте сподівання, що це рішення ще неостаточне, були ймовірно у редакційній колегії «Літературної України», яка не випадково дала назву публікації «Рух — поки що Рух». Отже, IV сесія Великої Ради Руху наочно засвідчила перший розкол у керівних лавах, що був пов'язаний з неодностайністю думок лідерів щодо майбутнього Руху. Важливо також зазначити, що на цьому засіданні про вихід з КПРС оголосили Д. Павличко, І. Драч, В. Терен [9].

Творча інтелігенція, що складала ядро об'єднання, була неоднорідною: з одного боку, колишні політ'язні, що почали боротися проти системи ще в 60-х роках, а з іншого, члени Комуністичної партії, які бажали перетворень. 5 квітня 1990 року газета «Літературна Україна» опублікувала «Заяву совісті», що підписали активісти об'єднання, з приводу виходу з лав Комуністичної партії. Ними були: Дмитро Павличко, Іван Драч, Волеслав Гейченко, Володимир Яворівський, Галина Антонюк, Віталій Волохонович, Павло Гановський, Юрій Ілленко, Олександр Лавринович, Володимир Мулява, Віктор Терен та ін. У заяві зазначалося: «Ми, громадяни України, колишні члени КПРС, заявляємо, що наш розрив з партією як з механізмом тоталітарної влади, винної у створенні антигуманного суспільства, де реставровано з певною модифікацією державні засади російської імперії, зумовлений усвідомленням, що процес перебудови залишив цей механізм незайманим» [5].

Фактично на початку звернення ми спостерігаємо звинувачення, спрямовані не лише у бік Комуністичної партії, а й усієї системи. Зокрема мова йшла про стагнацію процесу перебудови. Таким чином, рух, який виник на підтримку перебудови, мав докорінно сам змінюватися.

У заяві наводилися аргументи, що свідчили про злочинність Компартії: «У результаті діяльності КПРС ідея соціалізму дискредитована і спотворена» [5]. І хоча заява була підписана багатьма діячами, але увага громадськості була прикута до трьох осіб — Дмитра Павличка, Іван Драча, Володимира Яворівського. Напередодні 31 березня 1990 року газета «Свобода», спираючись на «Стар Леджер», яка у свою чергу — на ТАСС, від 30 березня, повідомляла про виключення їх з Компартії «за те, що намагалися створити нову партію» [8]. Безперечно, даний жест відомих письменників і одночасно народних депутатів України в лавах Компартії розглядали не лише як зраду, а й ще як очевидну загрозу. Газета «Свобода» повідомляла, що сам Дмитро Павличко 24 березня на сесії Великої Ради Руху заявив, що ці письменники раніше подали заяви про вихід з КПРС, оскільки «вирішили на базі НРУП створити нову політичну партію» [8]. Про те, що в Києві вже існує ініціативний комітет зі створення партії з поки що умовною назвою Українська демократична (УДП), Дмитро Павличко повідомив у своєму виступі на Великій Раді Руху [9].

Д. Павличко та І. Драч стають фундаторами Демократичної партії України [2, с. 89]. Відомий літературознавець, правозахисник Юрій Бадзьо склав проект програми «Української партії демократичного соціалізму та державної незалежності». Важливим кроком у формуванні партії було опублікування 31 травня в «Літературній Україні» «Маніфесту демократичної партії України», автором якого став один з лідерів Руху Юрій Бадзьо. У «Маніфесті» зазначалось: «Наш суспільний ідеал — свобода, справедливість, народовладдя». Докладно розкривалася необхідність проголошення незалежності України. В останньому розділі: «Мета — державна незалежність України» проголошувалося, що свобода нації, як і свобода людини, — цінність самодостатня і не потребує обґрунтування чи виправдання [7].

Створення Демократичної партії України стало, з одного боку, початком формування багатопартійності в Україні, а з

іншого, свідчило про відсутність єдності демократичних сил. Левко Лук'яненко, один із лідерів Руху і одночасно голова Української Гельсінської спілки, так прокоментував створення Демократичної партії України: «...з Руху може вилузитися кілька політичних партій, може одна, а решта активістів частково залишиться в Русі, частково може розійтися по різних партіях, але весь Рух перетворити в одну політичну партію неможливо» [6, с. 31].

Вже 29–30 квітня 1990 року на Установчому з'їзді у Києві було створено Українську республіканську партію (УРП) на чолі з Л. Лук'яненком, до якої приєдналися колишні політв'язні радянських таборів Михайло Горинь, Степан Хмара та інші. Основою для створення партії стала Українська Гельсінська спілка. Однак В'ячеслав Чорновіл та ще одинадцять делегатів не підтримали дану ініціативу й звинуватили партію в тому, що вона базується на авторитарних засадах [10].

Висновки. Скасування статті 6 Конституції УРСР і бажання лідерів Руху брати участь у політико-правових змінах у державі знаменувало собою перший етап (1989–1990 років) розколу Руху і створення багатопартійності в державі. Утворення на основі Руху двох партій національного спрямування — Демократичної партії України і Української республіканської партії показало, з одного боку, довгоочікуваний процес формування багатопартійності в державі, з іншого, наочно свідчило про розкол демократичних сил у державі.

Перші партії створювалися за відсутності історичних традицій багатопартійності. Враховуючи «широку ідейну основу» (висловлювання Л. Лук'яненка) й строкатість Руху як політичного об'єднання щодо партійної приналежності лідерів на момент утворення, можна припустити, що розкол є об'єктивним і закономірним процесом.

Література та джерела

1. Гарань О. В. Від створення Руху до багатопартійності / О. В. Гарань. — К. : Т-во «Знання» України, 1992. — 48 с.
2. Гарань О. В. Убити дракона (З історії Руху та нових партії України) / О. В. Гарань. — К. : Либідь, 1993. — 200 с.
3. Гончарук Г. І. Народний Рух України : Історія : 1989–1996 рр. / Г. І. Гончарук. — Видання друге, доповнене. — Одеса : Астропринт, 2014. — 336 с.: іл.

4. До членів Руху та до всіх громадян України // Літературна Україна. — 1990. — 8 березня.
5. Заява совісті // Літературна Україна. — 1990. — 5 квітня.
6. Лук'яненко Л. Тут мій дух : зб. ст. Том I / Л. Лук'яненко. — К. : Тамподек ХХІ, 2013. — 308 с., іл.
7. Маніфест Демократичної партії України // Літературна Україна. — 1990. — 31 травня.
8. Письменники України вийшли з КПРС // Свобода. — 1990. — 31 березня.
9. Рух — поки що Рух // Літературна Україна. — 1990. — 29 березня.
10. Українська республіканська партія // Довідник з історії України: в 3 т. / за ред. І. Підкови, Р. Шуста. — К. : Генеза, 1999.
11. Чорновіл В. Пульс української незалежності : колонка редактора / В. Чорновіл ; вступ. стаття та післямова Леся Танюка. — К. : Либідь, 2000. — 624 с.

REFERENCES

1. HARAN', O. V. (1992) Vid stvorennya Rukhu do bahatopartiynosti — *From Creation of Movement to Multiparty System*. Kyiv: Society «Znannya» Ukrayiny. (In Ukrainian).
2. HARAN', O. V. (1993) Ubyty drakona (Z istoriyi Rukhu ta novykh partiyyi Ukrayiny) — *Kill Dragon (From the History of the Movement and the New Party of Ukraine)*. — Kyiv : Lybid'. (In Ukrainian).
3. GONCHARUK, G. I. (2014) Narodnyy Rukh Ukrayiny : Istoriya : 1989–1996 rr. — *People's Movement of Ukraine: History: 1989–1996*. Second Edition, supplemented. — Odesa: Astroprint. (In Ukrainian).
4. *Literaturna Ukrayina — Literary Ukraine* (1990) Do chleniv Rukhu ta do vsikh hromadyan Ukrayiny — Members of the Rukh and all citizens of Ukraine. March 8th. (In Ukrainian).
5. *Literaturna Ukrayina — Literary Ukraine* (1990) Zayava sovisti — Statement of Conscience. April 5th. (In Ukrainian).
6. LUK'YANENKO, L. (2013) Tut miy dukh — Here is my spirit. Collection of articles. Tom I. — Kyiv : Tampodek XXI. (In Ukrainian).
7. *Literaturna Ukrayina — Literary Ukraine* (1990) Manifest Demokratichnoyi partiyyi Ukrayiny — Manifesto of the Democratic Party of Ukraine. May 31st. (In Ukrainian).
8. *Svoboda — Freedom* (1990) Pys'mennyky Ukrayiny vyyshly z KPRS — Writers of Ukraine left the CPSU. March 31st. (In Ukrainian).
9. *Literaturna Ukrayina — Literary Ukraine* (1990) Rukh — poky shcho Rukh — Movement — so far the Movement. March 29th. (In Ukrainian).
10. PIDKOVA, I. & SHUSTA, R. (eds.) (1999) Ukrayins'ka respublikans'ka partiya — Ukrainian Republican Party. Dovidnyk z istoriyi Ukrayiny — *Ukrainian Republican Party*. In 3 volumes. First edition. Kyiv: «Henezha». (In Ukrainian).

11. CHORNOVIL, V. (2000) Pul's ukrayins'koyi nezalezhnosti: Kolonka redaktora — *The Pulse of Ukrainian Independence: Editor's Column-Introduction*. Article and post-words of Les Tanyuk. — Kyiv : Lybid'. (In Ukrainian).

Надійшла до редакції 2 листопада 2017 р.

УДК 930.1:316.4.063.7(477)«1920/1929»

О. А. Довбня

**ПОЛІТИЧНІ РЕПРЕСІЇ ПРОТИ ІНТЕЛІГЕНЦІЇ В УСРР
У 1920-ті рр. У СУЧАСНІЙ ВІТЧИЗНЯНІЙ ІСТОРІОГРАФІЇ:
РЕГІОНАЛЬНІ ОСОБЛИВОСТІ**

Довбня Ольга Анатоліївна, к. і. н., доцент, докторант, e-mail: olga.dov.2003@ukr.net

Інститут історії України Національної академії наук України,
вул. Михайла Грушевського 4, Київ, 01001, Україна

АНОТАЦІЯ

Проаналізовано основні здобутки сучасної української історіографії у висвітленні регіональних особливостей репресивної політики радянської держави щодо дореволюційної інтелігенції в 1920-ті рр. З'ясовано, що найбільшу увагу дослідники приділили вивченню причин, форм, методів, етапів та наслідків репресивної політики компартійно-радянської влади щодо інтелігенції Півдня України, Придніпров'я, Поділля, Донбасу, Полтавщини, Сумщини та Черкащини. Встановлено, що недослідженими залишаються репресії проти дореволюційної інтелігенції Київщини, Чернігівщини, Житомирщини, Харківщини, Кіровоградщини в окреслений період.

У статті, спираючись на науковий доробок вітчизняних істориків, присвячений зазначеній проблемі, показано, що політичні репресії компартійно-радянської влади проти дореволюційної інтелігенції в УСРР у 1920-ті рр. були спрямовані на придушення будь-яких проявів опозиційних настроїв, національного сепаратизму та її адаптацію до радянської моделі управління, а регіональні особливості репресивної політики залежали від комбінацій директив центру, локальних ініціатив місцевих органів влади й держбезпеки.

Ключові слова: *компартійно-радянська влада; дореволюційна інтелігенція; «старі спеціалісти»; «чистка»; «реорганізація»; вислання; показові судові процеси; «економічна контрреволюція».*